

Det var det där typiska "läsa sig framåt i livet"

JAKOB LÖFGREN är filosofie doktor i folkloristik. Han är verksam som projektforskare vid institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet och driver projektet "Boys will be boys" vid ämnet Nordisk folkloristik vid Åbo Akademi.

Pojkars prestation i skolan, eller kanske snarare pojkars problem med att prestera i skolan ses som ett samhällsproblem i Finland. Rubriker som "Pojkarna får sämre vitsord i Finland" (Svenska YLE 24.04.14) och "Pojkar underpresterar fortfarande i skolorna" (HBL 18.4.2018) talar sitt tydliga språk. Pojkars skolgång ett återkommande tema i utvärderingar (t.ex. OPH-statistik 2014) och forskning (se exempelvis Kivijärvi, Huuki & Lunabba 2018). Masternarrativet om pojkars skolgång verkar utmynna i en förståelse att pojkar underpresterar i skolan. Pojkars skolprestation kan sägas vara en kulturell föreställning som finska män förhåller sig till när de berättar sin barndom.

Syftet med den här artikeln är att se närmare på kopplingen mellan positioner som framkommer i Finlands-svenska, manliga berättelser om skolprestation och affekten skam. Genom att se till positionerad underlägsenhet och överlägsenhet, vill jag illustrera hur skam har en funktion i det berättade. Över och underlägsenhet används som positionering mot berättelsen om skolprestation och gentemot föreställningar om den maskulina kroppen.

BERÄTTELSENA I FOKUS – FRÅGELISTA OCH NÄRLÄSNING

Materialet i denna artikel består av frågelistansvar från Svenskfinland. Frågeformuläret har utformats och arkiverats vid Svenska Litteratursällskapet (SLS) arkiv i Helsingfors. Frågelistans teman var breda och valdes för att inspirera till att skriva så fritt som möjligt om upplevelsen av pojkskap. Frågelistans teman innefattar: (1) Ett barndomsminne, (2) Dina relationer och förebilder, (3)

Din vardag - i skolan, fritid och hemma, (4) Berättelser som påverkade dig, (5) Dina känslor, förväntningar och rädslor (6) En "riktig pojke". Frågelistan genererade ett ca 25 svar i Svenskfinland.

Jag har sorterat och närmat mig informanternas berättelser genom närläsning (Pöysä 2010). Närläsning är en uppmärksam analys av en text med fokus på betydande textdetaljer som gör det möjligt för forskare att utveckla en förståelse av textens form, funktion och betydelse. Närläsning är en intuitiv metod där en dialog bildas (Pöysä 2010: 331-334). Denna dialog görs genom upprepade omläsningar av den aktuella texten, men ännu viktigare, när det tas anteckningar (Ibid.). I denna process har jag valt att koncentrera mig på berättande relaterat till skolgång och prestation.

Informanterna hänvisas till efter födelsedatum och plats. Jag vill klargöra att den tid och plats för uppväxten som används har getts med uttryckligt samtycke till arkiven, tillsammans med informanternas samtycke för att använda svaren i tryckt form.

DEN NARRATOLOGISKA GRUNDPLÅTEN

Berättelserna diskuteras genom två narratologiska begrepp: (1) qualia och (2) narrativ positionering. Dessa två begrepp rör sig i spelrummet mellan berättelser och känslor, och är kopplade till självbiografisk berättelse. En självbiografisk berättelse kommunicerar en bild av vad vi kallar oss själva och våra handlingar, reflektioner, tankar och plats i världen (Bruner 2001:25). Den självbiografiska processen är en strävan att "vinna tillbaka vad som har gått fel" i ens liv (Freeman & Brockmeier 2001:81). Berättelserna ses här som en separat berättelsevärld (Herman 2009), där qualia förmedlas genom positionering. Berättelsevärlden innefattar textuella ledtrådar eller "signaler som förmedlar information om underliggande normer och värderingar" (Herman 2009:70). Begreppet qualia eller "känslan av hur det är för någon eller något att ha en viss upplevelse" (Herman 2009:143) är en grundläggande funktion i berättelser. Termen används för att fokusera på den subjektiva känslan av upplevelsen som förmedlas. Berättare använder olika tekniker för att framkalla en representation av upplevelsen i berättelsevärlden. Positionering är en sådan teknik.

Narrativ positionering uppstår i positioner gentemot karaktärer i berättelsen, andra berättelser eller social kontext. Positionen förmedlar en förståelse för berättaren och hans världsbild (Herman 2009). Positioneringsteori gifter sig väl med studiet av affekt, eftersom "Positionering äger rum i affektiva relationer med människor, diskurser och praxis" (Hynninen 2017:90). Positionering ses som en konstruktion av ens identitet (Ibid) och är ett kraftfullt verktyg i dekonstruktionen av självbiografiska berättelser.

SKAM, AFFEKT OCH KÄNSLA

Begreppet affekt används i kulturvetenskapen för att inkludera terminologi från kognitionsvetenskap (Gregg & Seigworth 2010:7), ofta för att beskriva direkta emotionella uttryck i/av vardagliga erfarenheter. Jag ser som skam som en affekt. Affekten skam kan ses som en förminskning av intresse och glädje (Demos 1977:399). Det är viktigt att notera att när jag skriver om skam så menar jag skam i koppling till känslor av underlägsenhet, snarare än skam kopplat till känslan av skuld (De-

mos 1977:399). Skam framträder alltså i de textuella ledtrådar i vilka informanterna positionerar sig som antingen underlägsna eller överlägsna då de berättar om sin skolerfarenhet.

Masternarrativ används av berättare som strategier för att skapa mening och "Det minimala kriteriet för att identifiera en masternarrativ är uppfattningen att en viss känslomässig position är acceptabel för, eller motarbetas av, en publik" (Thorn & McLean 2003:171). Positionering gentemot narrativ visar på acceptans eller motstånd mot samhällets normer (Hyninen 2017: 90). Den berättade positionen utgör en ledtråd till hur berättelsens qualia ska tolkas av läsaren. Genom att se på underlägsenhet kan man utläsa vilken skam som berättaren vill förmedla till läsaren och visa på vad informanten uppfattar som kulturella föreställningar rörande skolgång och prestation.

ATT LÄSA SIG FRAMÅT I LIVET – SKAM SOM UNDERTON

Jag tror att man ville att jag skulle ta mig långt i skolan - min familj är inga akademiker så jag tror att det var det där typiska "läsa sig framåt i livet". Jag tror att man kanske uppmuntrade mig mer än min syster - som inte hade lika bra betyg, kan ha varit därför. Men senare i livet så stöddes vi nog lika mycket, bägge valde banor som inte kanske gav ett direkt lukrativt jobb. men ingen klagade - men förstod kanske inte heller så bra det humanistiska valet. då min far dog då jag var dryga 20 så är det en sorg att han inte riktigt fattade vad jag valt - hans sätt att deala med det var genom sin humor. man skojade om det, helt enkelt, inte elakt men...som en markör. mamma ville att jag skulle bli läkare, jag tror att förväntningarna gjorde mig mycket plikttrögen, trots allt (Man, Helsingfors f.1975).

Den upplevda underlägsenheten i denna mans berättelse konnoterar till normen av "att läsa sig fram i livet". Informanten

konstaterar att familjen inte var akademiker, att han valt en bana som inte var lukrativ och att förväntningen var läkaryrket. Dessa ordval visar på vad informanten anser är en "kulturell självklarhet" (Raskin 2004:319), att läsa sig framåt. Det underlägsna ligger i positionen tagen mot denna norm. Familjeförhållandet kan betecknas som djupt religiöst och att få bra betyg beskrivs som en plikt. Ordval som "det typiska" och konstaterandet att familjen inte är akademiker, signalerar att informanten upplever två grupper: akademiker och alla andra. I denna berättade uppdelning ligger en upplevd över-/underlägsenhet, som också återspeglas i föräldrarnas förväntningar: får man bra betyg går det bra.

Informanten återkommer till positionen och underlägsenheten ett flertal gånger i sin barndomsberättelse "Ville inte göra mina föräldrar ledsna, skötte skolan. Men detta gjorde förstås, ibland, att man hamnade i ett socialt läge där ens status inte var så hög" (Man, Helsingfors f.1975). Att sköta sig bra i skolan sätts i position till föräldrarnas förväntningar och den förlorade statusen gentemot jämnåriga. Att sköta skolan kopplas alltså både till plikten mot föräldrarna och underlägsenhet gentemot kamraterna.

De textuella ledtrådarna som pekar mot skam är positionerade mot föreställningar om "att läsa sig framåt i livet". Positionen gentemot föräldrar och kamrater är en position som berättar känslan av en, i bakgrunden, uppfattad skam. Den berättade qualian kan beskrivas som 'skammen-som-jag-borde-känna-till-trots'. Skammen fungerar som en kuliss mot vilken mannen förklarar sin position. Samtidigt lyfter han fram en position mot en prestationsbetonad norm, en upplevd självklarhet: att bra betyg leder till framgång och ett lukrativt jobb.

ÖVERLÄGSENHETEN SOM POSITION

När man söker efter skam och 'vem-som-skäms' i det berättade kan man leta efter en qualia av underlägsenhet. När man ser till positionering finns även en qualia av överlägsenhet. Berättar man en överlägsen position följer att skammen, eller den som ska skämmas, är någon annan än själv.

Jag såg fram emot att få börja skolan, vilket jag gjorde sex månader tidigare än de andra. Mina drömmar om lärdomsborgen blev en väldig besvikelse. Skolan var en prokrustesbädd där alla skulle formas efter minsta gemensamma nämnare. Jag fick lära mig läsa, skiva och räkna, utan hänsyn till att jag redan kunde det. [...] Berövad all stimulans blev skolgången ett lidande och jag lärde mig att hata skolan. Jag fick reda på att det var skolstyrelsen som fastställde läroplaner, alltså planlade tortyr, och mamma fick höra väldiga jeremiader över denna infernaliska inrättning (Man, Vasa f.1970).

I citatet ovan finns känsloladdade textuella ledtrådar: "besvikelse", "prokrustesbädd", "tortyr" och hat. Qualian som framkommer kan beskrivas som frustration bunden till positionen av överlägsenhet. Det är en känslomässig position mot ett igenkännbart narrativ som kan accepteras av mig som läsare (Thorn & McLean 2003). Kort sagt, informanten känner och förmedlar ilska mot skolstyrelsen. Detta kan ses som en positioneringsstrategi i vilken "berättaren gör motstånd mot masternarrativet" (Thorn & McLean 2003).

Mannen ifråga positionerar genomgående i sin barndomsberättelse som mera beläst än sina jämnåriga. Han började skolan innan sina klasskamrater och drömde om lärdomsborgen. Denna qualia förstärks genom återkommande upphöjande av beläshet:

När jag var tio år gav hon mig Boken om vårt

land. Den läste jag med stort intresse. Den gav mig många insikter, och avsnitten som behandlade Finlands historia var mycket stimulerande. Topelius åskådliggör sunda värderingar som ödmjukhet, tacksamhet, medmänsklighet och fosterlandskärlek. Förmodligen påverkade han mig påtagligt [...]. Även faktaböcker hörde till min lektyr. Kartor fascinerade mig redan som riktigt liten. När jag ännu satt i babystolen brukade jag titta på gröten som var omfluten av mjölk och säga att det var t.ex. Afrikas karta (Man, Vasa f.1970).

Då informanten uttrycker qualia av ilska gör han det genom en upplevd överlägsenhet gentemot skolsystemet. Sålunda är det meningen att läsaren ska uppfatta skolan som underlägsen hans intellekt. Ord som "prokrustesbädd", "berövad all stimulans" och "lidande" i relation till berättelsen om den upplevda besvikelsen; vittnar om positionen av en upplevd överlägsenhet pga. att han är beläst. En frustration kopplat till känslan av skam som någon annan bör känna. Skammen används som affektiv förstärkning av överlägsenhet och ska kännas av skolstyrelsen.

Skammen som framträder är beroende av positionen gentemot en förståelse om utbildning och prestation som norm. Informantens berättelse uttrycker en affektiv relation gentemot skolan och diskurserna relaterade till skolan (jfr Hynninen 2017:90). Positioneringen blir ett verktyg i berättarens arsenal för att förmedla qualian av akademisk överlägsenhet och frustration. Skammen som ska fastna kan beskrivas som ett rungande 'Skäms!' åt det finska skolsystemet.

EN ATLETISK KROPP + MEDELMÅTTIGT LÄSHUVUD = MANLIGT

Männen i mitt material berättar sin skam genom olika positioner gentemot normer

om maskulinitet och kulturella självklarheter (Raskin 204:219) om maskulinitet och 'att-vara-pojke-i-skolan'. Skam och underlägsenhet blir således affekter som framkommer i positionen gentemot (den upplevda) maskuliniteten.

I skolan skulle vi klättra upp för rep i gymnas-tiken. Utan biceps lyckades jag inte med en enda armhävning. Skam och nesa, åter en gång. [...] Jag var dålig både på att kasta och på att ta koppi [lyra], men bra på att gömma mig bakom de andra. Därför blev jag ofta koddad [vald] sist av alla, men det stärkte inte min manlighet. [...] Att vara en snäll och duktig pojke som läste läxorna, likt ett par av klasskamraterna, var omanligt. Först senare har jag förstätt att plugghästarna var de manligaste, som inte lät sig påverkas av klasskamraternas normer (Man. Helsingfors f.1934).

I denna mans berättelse sätts skammen i position till prestationen på gymnastiklektionen. Denna underlägsenhet ligger till grund för informantens känsla av skam i positionen av underlägsenhet görs mot vad som upplevs som den 'manliga kroppen'; dvs. en muskulös kropp och föreställningar innefattar atletiskhet, funktionsduglighet och ungdom (jfr Beynon 2002:65). Känslan av skam infinner sig i en berättad position av (fysisk) svaghet, direkt relaterad till en underlägsenhet gentemot ett rådande kroppsideal. Berättelsen om den kroppsliga underlägsenheten kopplas ihop med föreställningen om en maskulint kodad "antipluggkultur" (Taube, 2013). Den maskulina prestationen framställs som en atletisk prestation ihopkopplat med det omanliga i akademisk prestation. Skammen som förmedlas ligger i att inte kunna prestera på gymnastiktimmen och att han låtit sig påverkas av kamraterna. Qualian som förmedlas i kan betecknas som 'jag-skäms-och-ångrar-mig'. Berättelsen och berättandet har definitivt ett mått av

självbiografisk upprättelse (Freeman & Brockmeier 2001:81).

Denna kombination av upplevelser av vad som uppfattas som maskulint berättas också av yngre informanter. En man född 1997 i Vasa berättar i början om sin skolgång på följande vis:

Jag var aldrig någon begåvning i skolan, mycket kan säkert bero på att jag fick diagnos om dyslexi på sjätte klassen. När man inte är bra i skolan blir man ju förstas klassens clown. I mitt lägstadie skulle man som pojke inte bry sig om vitsord, gjorde man det ansågs man som nörd. Och man skrattade åt de som började gräta för någon orsak. Som barn hade jag en del hobbyer, jag var ganska atletiskt begåvad. Jag håll på med både friidrott och fotboll, senare tog friidrotten mera över.

Fråga: Hur definierades en "riktig pojke" när du var liten?

Kunde idrotta, kunde brottas, visade inte smärta och man skulle vara populär bland flickorna (Man, Vasa, f. 1997).

Den kulturella föreställningen om pojkars skolgång genljuder i det att informanten förklarar sig; "aldrig någon begåvning". Detta är en position som dels visar på en annan sorts brott mot den fungerande kroppen, i och med dyslexi diagnosen, dels visar på att en upplevd underlägsen läsbe-gåvning i berättelsen kompenseras med atletiskhet. Det pekar även på att 'anti-plugg kulturen' kopplas ihop med maskuliniteten så att den atletiska kroppen sätts i kontrast till ett läshuvud. Denna kontrast finns också berättade av de andra informanterna, och är en att betrakta som en norm som behandlas av alla: En atletisk kropp + medelmåttigt läshuvud = manligt

DEN ANTAGNA SKAMMEN

Det finns en skam kopplad till narrativ om skolan och pojkar i skolåldern. Denna

skam fungerar som en gemensam horisont som delas mellan läsare och berättare. Man kan se positioneringen och den skam som framkommer i berättelserna som ett motstånd mot en uppfattad kulturell självklarhet: att det finns ett prestationsproblem i pojkars skolgång. Samtidigt positionerar skammen männens berättelser gentemot ett maskulinitetsideal som är prestations-betonat. Att de finlandssvenska männen (oavsett ålder) lyfter prestationen i skolan visar att kulturella självklarheter om skolprestation är en norm som måste behandlas i den egna upplevelsen av att växa upp som pojke. Skammen som framträder används på olika sätt, som en förstärkning av en berättelse om upprättelse, som en förstärkning av rättfärdigandet av sin position eller som ett narrativt vapen som förstärker känslan av att 'någon bör skämmas'. Känslan av att växa upp som pojke som framkommer i berättelserna kan sammanfattas som ett motstånd mot underlägsenhet och en antagen skam.

REFERENSER

INFORMANTER:

SLS arkiv.

Frågelista SLS 2337 "Boys will be boys"

MEDIA

HBL 18.4.2018. "Pojkar underpresterar fortfarande i skolorna – viktigt att locka med intressant innehåll" <https://www.hbl.fi/artikel/pojkar-underpresterar-fortfarande-i-skolorna-viktigt-att-locka-med-intressant-innehall/> (sedd 24.02.20).

OPH statistik 2014. "Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen" <https://www.oph.fi/sv/utbildning-och-examina/grunderna-laroplanen-den-grundlaggande-utbildningen> (sedd 24.02.20).

Svenska YLE 24.04.14. "Pojkarna får sämre vitsord

i Finland" <https://svenska.yle.fi/artikel/2014/04/24/pojkarna-far-samre-vitsord-i-finland> (sedd 24.02.20).

LITTERATUR

Benyon, John, 2002. *Masculinities and Culture*. London: Open University Press.

Bruner, Jerome, 2001. "Self-making and World-making", i Brockmeier, Jens & Donal Carbaugh (ed). *Narrative and Identity: Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 25–39.

Demos, Virginia, 1977 (ed.). *Exploring Affect – The Selected Writings of Sivan S. Tomkins*. New York: Cambridge University Press.

Freeman, Mark & Jens Brockmeier, 2001. "Narrative integrity: Autobiographical identity and the meaning of the 'good life'", i Brockmeier, Jens & Donal Carbaugh (ed). *Narrative and Identity: Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 75–103.

Greg, Melissa & Gregory Seigworth 2010 (ed.). *The Affect Theory Reader*. Durham: Duke University Press.

Herman, David, 2009. *Basic Elements of Narrative*. Hoboken: John Wiley & Sons.

Hynninen, Anna, 2017. *Minä, Lotta, Vaimo, Äiti – Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa*. Turku: Annales Universitatis Turkuensis.

Kivijärvi, Antti Heikki, Tuija Huuki, Harry Lunabba (ed.) 2018. *Poikatutkimus*. Tampere: Vastapaino.

Pöytä, Jyrki 2010. "Asemointinäkökulma haastattelujen kerronnallisuuden tarkastelussa", i Ruusuvoori, Johanna & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (ed.). *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 153–179.

Raskin, Jonathan D., 2004. "Constructing the narrative unconscious", i Bamberg, Michael & Molly Andrews (ed.). *Considering Counter-Narrative: Narrating, Resisting, Making Sense*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 317–323.

Taube, Karin, 2013. "Flickors och pojkars förmåga och lust att läsa", i Björkman, Jenny & Björn Fjæstad (red.). *Läsning – RJ's årsbok 2013/2014*. Göteborg: Makadam, 101–112.

Thorne, Avril & Kate C. McLean, 2003. "Telling Traumatic Events in Adolescence: A Study of

Master Narrative Positioning", i Fivush, Robyn & Catherine A. Haden (ed.) *Autobiographical Memory and the Construction of a Narrative Self*. London: Taylor & Francis, 169–187.

SUMMARY

It was that typical "read and get ahead in life"
(Det var det där typiska "läsa sig framåt i livet")

The aim of this article is to illustrate the connection between narrative positioning and qualia in

the re-telling of Finn-Swede boyhoods; and the function of shame. Shame works as an affective backdrop to male stories of school and achievement. The shame is constructed by master narrative positioning and shows a resistance to cultural certainties regarding boy's school performance in a Finnish context.

Keywords: boyhood, masculinities, emotions, affects, shame, narrative.

Jakob Löfgren Research Fellow at the Department of Arts and Cultural Sciences, Lund University, Sweden.